

واکاوی مفهوم حقیقی عشق با نظر به آراء ابن سینا، سهروردی و ملاصدرا

حدیثه جلیوند^۱

چکیده

عشق یا شیفتگی واژه‌ای پیچیده بوده و در وصف نمی‌گنجد. همچنین زیر بنای بسیاری از مباحث فلسفی نیز می‌باشد و از آنجا که فلسفه مخصوصاً فلسفه اسلامی یکی از بهترین راه‌ها برای یافتن حقیقت چیزی است، از این رو می‌توان برای پرداختن به حقیقت عشق به فلسفه اسلامی که تا حد زیادی بر آراء ابن سینا، ملاصدرا و سهروردی به مثابه رؤسای سه مکتب اشراق، مشاء و حکمت متعالیه استوار است، رجوع کرد. علاوه بر این، هدف این مقاله آن است که با روش توصیفی تبیینی به تعریف و تبیین مفهوم حقیقی عشق پرداخته تا از این طریق بتوان از آسیب‌هایی که ادراک نادرست این امر بر جوانان می‌گذرد، جلوگیری کرد. در مجموع مقاله حاضر پس از طرح آراء فیلسوفان مذکور به صورت مختصر بیان می‌دارد که با وجود اینکه سریان عشق در تمامی جهان صادق است، اما در عین حال، عشق با تمام انواع و اقسامش مفهومی جز حبّ نسبت به خداوند متعال نداشته و زمانی می‌توان چنین مفهومی را بر عشق به غیر اطلاق نمود که در راستای عشق الهی باشد.

کلید واژگان: ابن سینا، سهروردی، عاشق، عشق، معشوق، ملاصدرا.

^۱سطح ۲، حوزه علمیه فاطمیه قزوین، Bentalfa2579@gmail.com

مقدمه

عشق یا شیفتگی، حسی است که به معنای دوست داشتن بیش از حدّ شخصی یا چیزی می‌باشد، اما در کل عشق، باور و احساس عاطفی شدیدی است که با مفاهیمی چون صلح، انسان‌دوستی و محبت مطابقت دارد. البته باید دانست که مفهوم عشق، مفهومی پیچیده بوده و قابل تعریف نیست و مستلزم درک حضوری است و علی‌رغم اینکه در شرایط و علوم مختلف، معانی متفاوتی را بازگو می‌کند، لیکن ذات و ماهیت آن همچنان ناشناخته است. همچنین زیربنای بسیاری از مباحث فلسفی مفهوم و حقیقت عشق می‌باشد؛ تا جایی که برخی از فیلسوفان و عارفان قائل به اصالت عشق در مقابل اصالت وجود شده و عشق و وجود را مساوق هم دانسته‌اند و از آنجا که فلسفه پایه تمام علوم بوده و همه علوم به نحوی به آن تعلق دارند و یکی از بهترین راه‌ها برای یافتن حقیقت چیزی فلسفه می‌باشد، بنابراین یکی از بهترین راه‌ها برای یافتن مفهوم و حقیقت واژه پیچیده و سراسر رمز و راز عشق کاوش در خصوص آن بر اساس فلسفه اسلامی می‌باشد. علاوه بر این فلسفه اسلامی نیز تا حدود زیادی بر آراء سه مکتب اصلی اشراق، مشاء و حکمت متعالیه استوار است؛ از این رو مقاله حاضر درصدد پاسخگویی به این سوال می‌باشد که مفهوم حقیقی عشق با نظر به آراء ابن سینا، سهروردی و ملاصدرا به مثابه رؤساء سه مکتب مذکور چیست؟

باید این مطلب را نیز اضافه نمود که عشق از معدود مباحثی است که قدمتی به گستره تاریخ بشر داشته و همواره مبتلا به تمامی افراد در تمامی اعصار بوده و افراد مختلف با رویکردهای متفاوت از جمله شاعران، فیلسوفان، ادیبان، عارفان، روانشناسان و ... سعی در کاوش حقیقت آن داشته‌اند. علاوه بر این موارد عشق از مباحث مورد توجه دین نیز می‌باشد؛ البته گرچه که صراحتاً در آیات قرآن به این واژه اشاره نشده، اما به معانی مترادف آن اشاره شده و همچنین در روایات و آراء متکلمان و فلاسفه آن را از ویژگی‌های خداوند متعال نیز دانسته‌اند. علاوه بر این متأسفانه عدم درک حقیقت عشق در جامعه کنونی، عامل مشکلات روحی و روانی از جمله افسردگی و پوچ‌گرایی در جوانان و خصوصاً نوجوانان شده؛ زیرا رسانه‌ها و فرهنگ‌های غربی عشق را تا حد ارضاء غرایز جنسی و بازیچه‌ای در طریق هوس‌ها و شهوت‌ها کوچک کرده‌اند؛ به گونه‌ای که اولین چیزی که از این واژه به ذهن افراد متبادر می‌شود، چیزی جز رابطه دو جنس مخالف آن هم با معیارهای غرب‌گرایی نیست؛ به گونه‌ای که گویا عشق در تضاد با سنت و عرف جامعه مذهبی قلمداد می‌شود. از این رو در این مقاله برآنیم که به بررسی حقیقت واژه‌ای بپردازیم که از ابتدای خلقت انسان مطرح

بوده و حتی از عوامل آفرینش او نیز می‌باشد؛ در رابطه با آثار و پیشینه علمی بحث باید گفت که آثاری به زیور طبع آراسته گردیده شده است، اما اولین بار به صورت رسمی و صراحتاً در آثار افلاطون مورد تعامل فلسفی قرار گرفته است و همچنین برخی از مقالات نیز دارای چنین محتوایی می‌باشند. از جمله:

1- مقاله «مراتب عشق نزد ابن سینا و بررسی انتقادات ملاصدرا بر او»؛ نوشته محسن حبیبی و حسین عطایی که به نحوه سریان و جریان عشق در مراتب مختلف موجودات پرداخته و سپس انتقادات ملاصدرا را نیز در این زمینه بیان کرده است؛ این درحالیست که مقاله حاضر ضمن تبیین مفهوم حقیقی عشق از منظر ملاصدرا و ابن سینا به تفاوت آن با عشق مجازی نیز به صورت اجمالی نظر داشته و همچنین برخی از ویژگی‌های عشق حقیقی را برشمرده است. ضمن اینکه آراء سهروردی را نیز در این زمینه مورد بررسی قرار داده است و نگاهی انتقادی ندارد.

2- مقاله «عشق طریقی به سوی کمال انسانی مقایسه‌ای بین نگاه ابن سینا و ملاصدرا»؛ اثر فاطمه سلیمانی که به بررسی نقش عشق در رسیدن انسان به سعادت و کمال از نگاه ابن سینا و ملاصدرا می‌پردازد و در این زمینه به مقایسه آراء این دو تن اهتمام ورزیده است؛ درحالیکه مقاله حاضر به مقایسه آراء مشایخ هر سه مکتب؛ اشراق، مشاء و حکمت متعالیه پرداخته و بیشتر از جنبه عقلانی و استدلالی استفاده نموده و از پراکندگی کلام خودداری کرده است

3- مقاله «عشق از منظر شیخ اشراق»؛ به قلم مجید صادقی و مجید یاریان که به ماهیت و تعریف عشق و لوازم و مراتب آن از نظر شیخ اشراق پرداخته است این در صورتی است که مقاله حاضر به صورت اجمالی به بررسی آراء حکماء مکاتب مذکور پرداخته و تمرکز خود را صرفاً بر تعریف معنای عشق قرار داده است؛ و از این قبیل مقالات متعدد می‌باشند؛ اما تا جایی که نگارنده واقف است، همانطور که مرقوم گشت مقاله‌ای به بررسی آراء این سه مکتب اشراق، مشاء و حکمت متعالیه در خصوص مفهوم حقیقی عشق نپرداخته و مقالات دیگر نیز بیش‌تر به عشق مجازی و مراتب عشق و رابطه عشق مجازی و حقیقی اشاره کرده‌اند به همین خاطر این مقاله برآن است که به واکاوی آراء ابن سینا سهروردی و ملاصدرا در خصوص حقیقت عشق پرداخته و به صورت اجمالی نظرات آنان را در خصوص عشق مجازی بیان کند.

1- مفاهیم و اصطلاحات

در ابتدا برای ملموس شدن ادراک این واژه پیچیده [که جایگاه مهمی را در ادبیات فلسفی و عرفانی اسلامی و خصوصا ایرانی دارد] به معنای لغوی آن می‌پردازیم: در بعضی از لغتنامه‌ها عشق را مصدر واژه «عَشَقَ» معرفی نموده‌اند و تعبیری چون «افراطُ الحُبِّ وَ یَکُونُ فِی عَفَافٍ وَ فِی دَعَارِهِ»، «تجاوز حدالمحبة»: «عشق، محبت است که از حد تجاوز کند و انسان را از حال عادی خارج نماید. پس هر محبتی ملازم عشق نیست، اما هر عشقی با محبت همراه است» و ... برای آن به کار برده‌اند.¹

در قاموس گفته شده که: «العشق و المعشق کمقعد عجب المحب لمحبوبه او افراط الحب و یكون فی عفاف و فی دعاره او عمی الحس عن ادراک عیوبه او مرض وسواسی یجلبه الی نفسه بتسلیط فکره علی استحسان بعض الصور»: یعنی «عشق عبارت است از حیران شدن و تعجب کردن محب مر محبوب خود را یا عبارت است از غایت محبت که از حد معتاد خارج شده باشد و این گونه محبت در عفاف و پرهیزکاری و در شقاوت و نابکاری حاصل شود یا عشق عبارت از کوری حس است از ادراک عیوب محبوب یا عشق عبارت از مرض وسواسی است که می‌کشانند محبوب را بسوی خود بسبب مسلط کردن اندیشه خود بر نیکو شمودن بعضی صورت‌ها».²

¹ معلوف، المنجد فی اللغة، ص 980؛ القزوينی الرازی، مقایس اللغة، ج 4، ص 321.

² فیروزآبادی، القاموس المحيط، ج 3، ص 359.

شیخ بهائی (ره) در رابطه با عشق در کشکول می‌فرماید:

«افلاطون گفته است عشق قوه‌ی عزیزه‌ای باشد که زائیده می‌شود از وساوس طمع و اشباح تخیلات از برای هیكل طبیعی بوجود می‌آورد برای شخص شجاع ترس را و برای شخص ترسو و جبان شجاعت را و هر انسانی و می‌پوشاند بر هر انسانی عکس طبیعتش را».^۱

ابو علی بن سینا در مورد عشق چنین گفته است که:

«عشق اختصاص به نوع انسان ندارد، بلکه در جمیع موجودات از فلکیات و عنصریات و موالید ثلاث یعنی، معدنیات و نباتات و حیوانیات جاری و ساری است».^۲ و نیز گفته‌اند:

«العشق انجذاب القلوب علی مغناطیس الحسن و کیفیتة هذا الانجذاب لا مطمع فی الاطلاع علی حقیقتها و انما یعبر عنها بعبارات تزید الخفاء کالحسن فی انه امر یدرک و لا یمکن التعبير عنه».^۳

و جالینوس حکیم گفته:

«عشق عبارت از فعل نفس است».^۴ توضیح آنکه: عشق، مستور است در قلب و کبد و دماغ و در دماغ سه مکان باشد که هریک ظرف شیئی می‌باشد در مقدمه‌ی دماغ ظرف تخیل است و در دوم وسط دماغ ظرف تفکر است و در سوم که آخر دماغ است ظرف تذکر است و نمیشود کسی را عاشق گفت مگر آنکه خیال و فکر و ذکر او توجه به معشوق داشته باشد و علامتش این است که عاشق از طعام خوردن بازماند بجهت اشتغال قلب و کبد و نیز از خواب کردن بازماند بجهت مشغول بودن دماغ بفکر و ذکر و خیال محبوب، هرگاه اینحالت برای او روی داد او عاشق است و در اخبار لفظ عشق کمتر دیده می‌شود.^۵

^۱ محلاتی، ریاحین الشریعة، ص 53.

^۲ محلاتی، ریاحین الشریعة، ص 53.

^۳ همان، ص 52.

^۴ همان، ص 53.

^۵ همان.

علت خود است و آن علت، عاشق علت خود است، تا برسد به علتی که علت ندارد و همان خداوند می‌باشد. وی ذات حق را واجد برترین مرتبه عشق، نسبت به ذات خویش می‌داند. بنابراین چون ابن سینا و سهروردی قائل به سریان عشق در تمام جهان و موجودات می‌باشد.

پس بنابر نظرات رؤساء سه مکتب مذکور باید گفت که عشق در تمام جهان و در تمامی موجودات از مادی تا مجرد جاری و ساری است و حتی اساس خلقت جهان و خصوصا انسان نیز می‌باشد و به نظر می‌رسد مفهوم حقیقی عشق با معنای مصطلح آن در جامعه تفاوت بسیار داشته و دچار تطور گشته است؛ زیرا عشق با تمامی اقسامش حقیقتی جز محبت و شوق به حق تعالی و حرکت به سمت کمال ندارد. چه بسا سر جذب شدن مرد و زن به یکدیگر و ایجاد موده و رحمة (عشق) میان زوجین که در ادله نقلی نیز به آن تاکید شده؛ چیزی جز به کمال رسیدن دو جنس در راستای ازدواج نیست.

در عالم طبیعت نیز تمام تحرک گیاهان و حیوانات و اساسا موجودات زنده به صورت غریزی به سبب عشق به مبدا تمام کمالات می‌باشد و علت اینکه انسان اشرف مخلوقات است نیز همین می‌باشد که او می‌تواند به صورت ارادی و با محرکی چون عشق در طریق کمال حرکت کند و به درجه‌ای برسد که حتی از فرشتگان هم بالاتر شود؛ در نتیجه عشقی که برپایه شهوت و خروج قوای انسان از حد اعتدال باشد، عشق مذموم بوده و به عبارت دیگر از باب مجازگویی به آن عشق می‌گویند و عشق به غیر نیز، تنها در صورتی که یاریگر انسان به سمت کمال باشد ممدوح است.

در نتیجه عشقی که در وجود انسان نهادینه شده و انسان باید به دنبال آن بگردد ولیکن به خاطر موانع مادی، شهوت و عشق‌های طبیعی و نفسانی را جایگزین آن می‌کند، همان عشق متعالی و الهی است که او را به خدا می‌رساند؛ زیرا تنها چنین عشقی است که میتواند فطرت و ذات کمال طلب انسان را آرام و راضی نگهدارد و به واسطه همین عشق انسان عاشق غیر می‌شود؛ زیرا تمامی اغیار آیات و نشانه‌های خداوند می‌باشند، به عبارت دیگر عشق به ماسوی الله در طول عشق به خداوند بوده نه در عرض آن.

عشق، شوری در نهاد ما نهاد جان ما در بوته سودا نهاد

گفتگویی در زبان ما فکند جستجویی در درون ما نهاد

منابع

* قرآن کریم

منابع فارسی:

1. _____؛ مونس العشاق فی حقیقه العشق، به کوشش: حسین مفید، تهران: مولى، چاپ اول، 1381 ه.ش
2. ابراهیمی دینانی، غلامحسین؛ شعاع اندیشه و شهود در فلسفه سهروردی، تهران: انتشارات حکمت، چاپ پنجم، پاییز 1379 ه.ش
3. ابن سینا، حسین بن عبدالله؛ رسائل ابن سینا، ترجمه: ضیاء الدین دری، تهران: کتابخانه مرکزی، چاپ دوم، 1360 ه.ش
4. اتونی، بهزاد؛ اتونی، بهناز؛ "عشق از منظر مولانا و ملاصدرا) با تکیه بر مثنوی معنوی و اسفار اربعه)"، نشریه عرفانیات در ادب فارسی، شماره 9، زمستان 1390 ه.ش
5. حافظ شیرازی، خواجه شمس الدین محمد؛ دیوان حافظ، به اهتمام: محمد قزوینی و قاسم غنی؛ به کوشش: کاظم مطلق، قم: واک، چاپ دوم 1390 ه.ش
6. حبیبی، محسن؛ عطایی، حسین؛ "مراتب عشق نزد ابن سینا و بررسی انتقادات ملاصدرا بر او"، نشریه تاریخ فلسفه، سال ششم، شماره 2 پاییز 1394 ه.ش

7. دهخدا، علی اکبر؛ لغت نامه دهخدا، ج 10، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، 1377 ه.ش
8. رودگر، محمد جواد؛ "تفسیر عشق؛ تقسیم عشق"، نشریه کتاب نقد، شماره 43، تابستان 1386 ه.ش
9. زمانی، کریم؛ میناگر عشق: شرح موضوعی مثنوی معنوی مولانا جلال الدین محمد بلخی تهران: نشر نی، چاپ نهم 1391 ه.ش
10. سلیمانی، فاطمه؛ "عشق طریقی به سوی کمال انسانی (مقایسه یی بین نگاه ابن سینا و ملاصدرا)"، نشریه تاریخ فلسفه، سال چهارم، شماره 4، بهار 1393 ه.ش
11. سهروردی، شیخ شهاب الدین یحیی؛ حکمه الاشراق، ترجمه و شرح: جعفر سجادی، تهران: موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، چاپ ششم، سال 1361 ه.ش
12. سهروردی، شهاب الدین یحیی بن حبش، مجموعه مصنفات شیخ اشراق، ج 3، مصحح: هنری کرین، نجف قلی حبیبی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ سوم، 1373 ه.ش
13. سهروردی، شهاب الدین یحیی بن حبش، مجموعه مصنفات شیخ اشراق، ج 4، مصحح: هنری کرین، نجف قلی حبیبی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ سوم، 1380 ه.ش
14. شانظری، جعفر؛ یاریان، مجید؛ "رساله العشق ابن سینا و تاثیر آن در ملاصدرا"، نشریه ادیان و عرفان، سال چهل و هفتم، شماره 1، بهار و تابستان 1393 ه.ش
15. شریعتی، رحمت الله؛ "عشق الهی در منظر قرآن کریم"، نشریه مطالعات تاریخی قرآن و حدیث، شماره 22، بهار 1379 ه.ش
16. صادقی، مجید؛ یاریان، مجید؛ "عشق از منظر شیخ اشراق"، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، شماره 51، زمستان 1386 ه.ش
17. علمی سولا، محمد کاظم؛ محمدی محمدیه، زهرا؛ "پیوند عشق حقیقی و زیبایی مطلق از دیدگاه افلاطون و ملاصدرا"، نشریه قیسات، شماره 66، زمستان 1391 ه.ش
18. عمید، حسن؛ فرهنگ فارسی عمید، بی جا: راه رشد، چاپ اول، سال 1389 ه.ش

19. بلخی، مولانا جلال الدین محمد؛ متن کامل مثنوی معنوی مطابق فهرست تصحیح نیکلسون، دفتر پنجم، به کوشش: مهدی آذر یزدی خرمشاهی، تهران: انتشارات پژوهش، چاپ اول: 1371 ه.ش
20. کمالی زاده، طاهره؛ "مبانی حکمی حسن و عشق در رساله فی حقیقه العشق سهروردی"، نشریه جاویدان خرد، شماره 14، بهار 1389 ه.ش
21. محلاتی، ذبیح الله، ریاحین الشریعه: در ترجمه دانشمندان بانوان شیعه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ اول، 1349 ه.ش.
22. مفتونی، نادیا؛ "عشق به زیبایی بررسی دیدگاه شیخ اشراق همراه با پیشینه سینوی"، نشریه حکمت نامه مفاخر، سال دوم، شماره 2، پاییز 1396 ه.ش
23. ملک شاهی، حسن؛ ترجمه و شرح اشارات و تنبیهات ابن سینا، ج 1، تهران: سروش، چاپ هشتم، 1392 ه.ش
24. نصیری، علی؛ "عشق مجازی و رابطه آن با عشق حقیقی از دیدگاه عرفان اسلامی"، نشریه کتاب نقد، شماره 43، تابستان 1386 ه.ش
25. نوربخش، جواد؛ در خرابات، لندن: انتشارات خانقاه نعمت اللهی، 1361 ه.ش
26. یثربی، یحیی؛ فلسفه و عرفان تحلیلی از اصول و مبانی و مسائل عرفانی، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ سوم، پاییز 1374 ه.ش.

منابع عربی:

27. احمد بن فارس بن زکریاء القزوینی الرازی، ابوالحسین؛ معجم مقاییس اللغه، ج 4، محقق: عبدالسلام محمد هارون، قم: مکتب الاعلام الاسلامی، 1404 ه.ق
28. اخوان الصفا، رسائل اخوان الصفا و خلان الوفاء، ج 3، بیروت-لبنان: ادار الاسلامیه، چاپ اول، 1412 ه.ق-1992 م
29. صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم؛ الحکمه المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه، ج 7، دار الاحیاء التراث العربی، چاپ سوم: 1981 م

30. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی؛ بحار الانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار، ج 45، بیروت: دار احیاء التراث العربی، 1403 هـ.ق

31. معلوف، لوییس؛ المنجد فی اللغة العربیه المعاصره، بیروت-لبنان: دار المشرق، چاپ اول 2000 م.

32. فیروزآبادی، یعقوب بن محمد بن ابراهیم؛ القاموس المحیط، بیروت-لبنان: دار الکتب العلمیه، چاپ اول، 1995 م-1415 هـ.ق